

Заяць Е. М.,
здобувачка,
Бердянський державний педагогічний університет,
Павлик Н. В.,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
Бердянський державний педагогічний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПИСОВИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК КОМПОНЕНТІВ КОМПОЗИЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Текст як цілісна одиниця має диференційні та об'єднавчі ознаки, спеціальні засоби та способи актуалізації одиниць різних рівнів, що становлять його композицію. Під композицією розуміють поєднання елементів у єдине текстове утворення. Одним з аспектів вивчення структури тексту є функціонування таких його форм, як розповідь, опис та роздум. У найзагальнішому вигляді композиційно-мовленнєві форми – це складні утворення, котрі сприяють логічному оформленню думки, впорядковують її розвиток і надають цілісності та зв'язності.

Кожен тип тексту будується за усталеним способом організації і композиційно-мовленнєвою формою викладу текстового матеріалу, яким притаманні специфічні об'єкт мовлення, комунікативна спрямованість та вербальні засоби вираження. У мовознавчій літературі «функційні типи мовлення витлумачують як способи викладу змістово-фактуального матеріалу, що співвідносяться з процесом, дією, предметом, подією, почуттями тощо. Виділяють три основні мовленнєві форми, які характеризуються певною структурою і змістовим наповненням: опис, розповідь (повідомлення) і роздум (міркування)» [6, с. 222]. На думку вчених, саме такий розподіл відображає етапи пізнання людиною об'єктивної дійсності, пояснює специфіку людського мислення. Мовленнєві форми не закріплені за конкретним функційним стилем, а стосуються синтаксичного оформлення тексту і залежать від його змісту, структурно-композиційної схеми, індивідуального авторського стилю тощо.

Дослідження функційно-змістових типів мовлення започаткувала О. Нечаєва [4; 5], нею введений у науковий обіг цей термін, хоча типи мовлення в історії розвитку риторики, поетики, стилістики, лінгвістики тексту називали по-різному: *способи викладу, типи тексту, композиційно-мовленнєві форми, функційно-сміслові типи, функційні (функційно-змістові) типи мови* тощо.

Аналіз лінгвістичної літератури дозволяє стверджувати, що наразі єдності поглядів на сутність функційних типів мовлення, їх дефініції і класифікації не існує. Загалом можна виділити два основні погляди на цю проблему: 1) розуміння функційно-змістових типів як мовленнєвої одиниці різних рівнів – від надфразної єдності до тексту (І. Гальперін, В. Одинцов та ін.); 2) трактування функційно-змістових типів мовлення як способів

викладу текстового матеріалу (О. Нечаєва, М. Кожина, О. Москальська та ін.).

Функційно-змістові типи мовлення розглядали у своїх дослідницьких працях О. Нечаєва, М. Брандес, Г. Солганик, Т. Насалевич, О. Калінюк, Г. Матковська, І. Семенчук, Г. Пасічник, М. Лапійта ін. Однак недостатнє дослідження проблем функціонування названих форм викладу змістово-факультативного матеріалу в українській літературній мові, відсутність наукових праць, присвячених аналізу основних та змішаних (контамінованих) типів мовлення зумовлюють **актуальність** наукової роботи. **Мета** статті – з'ясувати лінгвальну природу одного з функційних типів – опису – в публіцистичному тексті.

Опис – функційний різновид тексту, що характеризується послідовністю відтворення логічних зв'язків між явищами, поняттями, фіксацією зорових спостережень, об'єктивністю викладу, в якому немає суб'єктивно-емоційних оцінок і ознак присутності автора [1, с. 115]. Іншими словами, опис – це характеристика явища через перерахування його ознак, властивостей тощо. Частина опису, що розкривають ті чи інші риси предмета, називаються його елементами. Як правило, опис обґрунтовує чи конкретизує розвиток дії, дає характеристику персонажів тощо.

Поняття «опис» у лінгвістичній літературі трактують майже однаково. Опис – це функційно-смісловий тип мовлення, мета якого полягає в зображенні цілого комплексу ознак, явищ, предметів, подій, що необхідно уявити собі одночасно [2, с. 136]. Інколи опис розуміють як функційно-смісловий тип мовлення, сутність якого полягає у вираженні факту співіснування предметів, їхніх ознак у той самий час [7, с. 82], або розглядають як вид статичної композиційно-мовленнєвої форми, що фіксує ознаки об'єктів та суб'єктів, дій та станів [3, с. 141–142].

Дослідники виділяють такі види опису: *антропоморфні*, пов'язані з характеристикою людини (як зовнішнього вигляду, так і психологічних, якісних, індивідуальних рис особи, її душевного стану, дій, звичок, міміки, жестів тощо), *предметні, просторово-часові* (пейзаж, інтер'єр тощо) (Т. Насалевич); *подієві*, пов'язані з описом подій (Г. Солганик). Деякі вчені (О. Калінюк) виділяють опис *персонажа* (портрет), опис *відкритого простору* (пейзаж), опис *закритого простору* (інтер'єр). Крім цього, традиційним є поділ описів на статичні й динамічні. Деякі вчені (М. Брандес, Т. Насалевич та ін.) до описів зараховують так звані характеристики, які розкривають не лише зовнішні риси, а й внутрішні якості людини [6, с. 224].

Об'єктами опису можуть бути предмети (у широкому значенні слова), люди, дії, стани, переживання, залежно від цього виділяють опис предметів, процесів та дій, станів та переживань. Кожен з видів опису характеризується певними засобами плану вираження: в описі предметів ключовими є іменники конкретної семантики та прикметники, опис процесів та дій

експлікується дієсловами відповідних лексико-семантичних груп, в описі станів та переживань переважають слова на позначення емоцій та почуттів.

Разом з тим опису властиві загальні мовні доміанти, котрі дозволяють ідентифікувати цю композиційно-мовленнєву форму. З-поміж таких виокремимо головні: 1) фіксація основних чи специфічних ознак об'єкта опису (зовнішність, характер, функції, властивості, діяльність) субстантивами відповідної семантики; 2) актуалізація підрядних означальних речень, відокремлених означень; 3) акцент на співвідношенні «предмет – ознака», «предмет – простір», «частина – ціле»; 4) часова сумісність або послідовність дій; 5) слабка маркованість або відсутність розвитку часової перспективи; єдиний часовий план; 6) відносна семантична самостійність речень у межах опису; 7) перевага одного типу зв'язку між реченнями (ланцюговий, паралельний тощо). Повна чи часткова реалізація комплексу ознак опису, а також прояв специфічних його характеристик залежить від типу тексту, у якому він представлений.

Традиційно до опису відносять портрет і пейзаж, де *портрет* – це словесний перелік зовнішніх рис людини, вигляду її обличчя, фігури, одягу тощо, а *пейзаж* – образ природи, який допомагає розкрити емоційний стан героя або показати просторову організацію дій [2, с. 136]. Г. Солганик виділяє в окремий вид опис подій, називаючи його «подієвим» [7, с. 139]. Цей опис змальовує атмосферу, умови, в яких відбувається дія.

Доцільно зауважити, що функції описів у різних типах текстів відмінні: якщо в художніх творах описи переважно служать тлом, на якому розвиваються події, або дають характеристику персонажів, то, наприклад, у листах в описах передаються враження від побаченого, від зустрічей, настрої і психологічний стан адресанта. Дещо інші ознаки має опис у публіцистичному стилі. Мета публіцистичного опису – документально, точно показати предмет таким, як його побачив автор, викликати певне ставлення до нього. Ефективність впливу такого опису на читача залежить від логіки й емоційного викладу, але слова в ньому вживаються переважно у прямому значенні. Невипадково дослідники знаходять у публіцистичному описі риси наукового та художнього (за А. Загнітком) [2, с. 138]. Створюючи текст у формі опису, журналіст прагне дати уявлення про описуваний об'єкт (природу, людину, стан справ та ін.) шляхом перерахування основних складових цього об'єкта, наприклад: *«Уявіть, із якого прекрасного настрою починається мій ранок, коли я виходжу в свій ірисовий сад, особливо в період цвітіння! Яскраве сонечко, роса на пелюстках і легке випаровування...»* [Україна молода. 30.06.2021]. Перед автором завжди стоїть важке завдання: з величезної кількості фрагментів необхідно обрати лише кілька головних, але таких, які б найбільш адекватно відтворювали об'єкт загалом. Отже, основна комунікативна мета опису в газетній публіцистиці – дати уявлення про об'єкт мовлення за допомогою найбільш важливих деталей, які становлять змістову основу опису.

Важливо, що компоненти в ньому пов'язані між собою перелічувальними зв'язками, їх можна легко поміняти місцями.

Дослідники виокремлюють такі складові публіцистичного опису: 1) вказівка на предмет; 2) перше враження; 3) опис ознак предмета; 4) ставлення до предмета.

Опис у текстах ЗМІ ніколи не буває великим за обсягом порівняно з художніми текстами, наприклад: *«Співробітники служби у справах дітей Бережанської міської ради разом із правоохоронцями виявили в холодному та брудному приміщенні без батьківського догляду, без їжі і майже без одягу двох маленьких хлопчиків (одного та двох років)»* [Україна молода. 17.02.2021]. Причина – у різному призначенні цих функційних різновидів, адже метою публіцистичних описів, як уже говорилося, є формування уявлення про той чи інший фрагмент через перерахування основних ознак, наприклад: *«Любителі солодкого не зможуть відмовитися від шматочка запашиного, неймовірно ніжного, просоченого повітряним заварним кремом медового торта. Це ж незабутній смак дитинства! Одразу пригадуєш, як бабуся готувала торт за своїм унікальним рецептом, записаним у старенькому блокноті. А ти, ще така маленька, стоїш на стільчику по самісінькі вуха в муці зі скалкою в руках, а в оченятах – бажання допомагати. Все довкола біле, кухня сповнена солодких запахів, а бабуся розповідає рецепт та показує, як правильно замішувати тісто»* [Україна молода. 03.03.2021]. Як бачимо, спостерігається варіювання семантики: семантики предметної і семантики подієвого типу.

Публіцистичному опису притаманна стриманість у використанні надмірно яскравих художніх засобів, але як вкраплення експресиви, метафори, епітети та інші тропи досить вдало прикрашають та оживляють опис, наприклад: *«У ці осінні дні вечірне, а частіше нічне небо пронизує протяжний тужливий звук. То з висоти подають свій прощальний голос журавлі, які через місяць-півтора після лелек теж вибираються зимувати на південь. Своєю сумною піснею вони навіюють нам легкий смуток за літом»* [Високий замок. 19.10.2022]; *«...весною ми посадили цю калину під твоїм вікном. Ти підростав – і калина розрослась. Цієї весни вона зацвіла так, ніби молоком облита. А восени віти аж вгиналися під вагою червоних кетягів. А сьогодні вночі сніг припорошив усе білою пухкою ковдрою. Я глянула й отетеріла: калинові ягідки, що подекуди виднілися з-під снігового покриву, здалися мені краплинками свіжої крові, що просочується крізь білі бинти на пов'язці пораненого...»* [Україна молода. 18.12.2019].

Зрозуміло, автор так чи інакше виражає себе в тексті за допомогою метафор, оцінних слів та інших засобів вираження індивідуального стилю. Авторське я може бути репрезентоване в описі більшою або меншою мірою. Однак воно в жодному разі не повинно переважати, бо це суперечить комунікативній цілі опису. Варто наголосити, що опис у газетній публіцистиці завжди претендує на об'єктивність.

Отже, у науковій роботі опис витлумачується як композиційно-мовленнєва форма (або функційно-змістовий тип мовлення), у якій розкриваються ознаки осіб, предметів, явищ, подій, місцевості тощо та відтворюються логічні зв'язки між ними. Опис може функціювати в текстах різних видів: художніх, наукових, публіцистичних, епістолярних та ін., проте найбільш поширений у художньому мовленні. Опис як функційно-смысловий тип мовлення включає портрет, пейзаж, характеристику та опис подій тощо. Метою опису в проаналізованих публіцистичних текстах є зображення низки ознак осіб, явищ, предметів, подій, місцевості та ін., відібраних автором залежно від задуму та прагматичної настанови висловлювання.

Література

1. Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор. О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
2. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: наук.-навч. посіб. Донецьк: ДонНУ, 2006. 289 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: навч. посіб. для студентів старших курсів факультетів англійської мови. Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. 272 с.
4. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи: (Описание, повествование, рассуждение). Улан-Удэ, 1974. 278 с.
5. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи (описание – повествование – рассуждение). Москва: Просвещение, 1986. 167 с.
6. Павлик Н. В. Функційні типи мовлення в сучасній лінгвістичній парадигмі. *Методологія та історіографія мовознавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Слов'янськ: ДДПУ, 2013. С. 222–226.
7. Солганик Г. Я. Стилистика текста. Москва: Высшая школа, 1997. 397 с.